

τοῦ ναοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς, ἀνεῦρεν εἰς τὸ βάθος τῶν 2.20 περίπου μ. τοῖχον κατασκευασθέντα ἐκ συσσωρεύσεως μεγάλων λίθων, ἐκ τοῦ ὁποῦ ἀπετειχίσθη μαρμάρινος κορμός γυναικείου ἀγάλματος, ὕψ. 0,86 μ., μὴ διασφῶν τὴν κεφαλὴν καὶ τὰ ἄκρα. Οὗτος ἐσπευσεν ἀμέσως νὰ εἰδοποιήσῃ τὴν Ὑπηρεσίαν μας καὶ τῇ βοήθειᾳ τοῦ εὐρισκομένου εἰς Τεγέαν διὰ τὰς ἐργασίας διαμορφώσεως τοῦ ναοῦ συνεργείου μας, ὁ κορμός ἐξήχθη καὶ μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Τεγέας. Πρόκειται περὶ γυναικείου κορμοῦ οὐχὶ ἀπλῶς ἐνθουμίζοντος, ἀλλὰ σχεδὸν ὁμοίου μὲ τὸν λεγόμενον κορμὸν τῆς Ἀταλάντης τοῦ Μουσείου Τεγέας, τὸν ἀνευρεθέντα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ὑπὸ τῶν Γάλλων τοῦ ναοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς καὶ συνδεόμενον μὲ τὸν Σκόπαν (Dugas - Berchmans—Clemmensen, Le Sanctuaire d'Aléa Athéna, πίν. XCVI, XCVII, XCVIII). Ὁ νέος κορμός (Πί ν. 151 α - γ) δίδει τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τύπον μὲ προσθήκας ἀποδεικνύουσας ὅτι πρόκειται περὶ Νίκης καὶ ἐπομένως ἱκανὰς νὰ λύσουν τὸ πρόβλημα τοῦ παλαιότερου κορμοῦ. Πράγματι ἡ ὁμοιότης τῶν δύο κορμῶν ἐπιβάλλει τὴν ἄποψιν ὅτι πρόκειται περὶ δύο Νικῶν ὁμοίων, αἵτινες ἦσαν ἢ τὰ δύο ἄκρωτήρια τοῦ ναοῦ, τὸ Α. καὶ τὸ Δ., ἢ ἴσταντο ἐπὶ τῶν δύο ἰωνικῶν κιόνων, τῶν εὐρισκομένων ἔμπροσθεν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ (Lippold, Die Griechische Plastik, σ. 251, Dugas σ. 65). Ἀξίον σημειώσεως εἶναι ὅτι αἱ ζημίαι καὶ εἰς τὸν νέον κορμὸν εἶναι αἱ αὐταί, τοῦτο δὲ δὲν φαίνεται νὰ εἶναι τυχαῖον. Κατόπιν τῆς ὥς ἄνω ἀποκαλύψεως τοῦ κορμοῦ καὶ διὰ τηλεφωνικῆς διαταγῆς τοῦ Ὑπουργείου ἐγένετο μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα πλησίον τῆς θέσεως τῆς εὐρέσεως τοῦ κορμοῦ, ἐντὸς τοῦ παραπλευρῶς τῆς οἰκίας Παναγοπούλου κειμένου κτήματος Ρέππα, ἀποκλειομένης τῆς ἀνασκαφῆς ἐντὸς τῆς αὐτῆς τῆς οἰκίας Παναγοπούλου, διότι ὑπῆρχε κίνδυνος καταρρεύσεως τῶν τοίχων τῆς οἰκίας λόγῳ τῆς στενότητος τοῦ χώρου. Σκοπὸς τῆς ἐντελῶς περιωρισμένης αὐτῆς ἐρεῦνης ἦτο νὰ μελετηθῇ γενικῶς ὁ χώρος περὶ τὸ εὑρημα, διὰ νὰ διαπιστωθῇ ἐὰν πρόκειται περὶ τυχαίου εἰς τὸν χώρον αὐτὸν εὐρισκομένου ἀρχαίου, ἀπορριφθέντος κατὰ τοὺς τελευταίους βυζαντινοὺς ἢ πρωίμους τουρκικοὺς χρόνους, ἢ ἐὰν ἀνήκῃ τοῦτο εἰς ὁμάδα ὅλην ἔργων μεταφερθέντων ἐκ τοῦ ναοῦ εἰς τὴν θέσιν ταύτην. Ἡ διεξαχθεῖσα διὰ τρεῖς μόνον ἡμέρας ἔρευνα ἀπέδειξεν ὡς βάσιμον τὴν ἀρχικὴν ὑποψίαν, ὅτι δηλαδὴ δὲν πρόκειται περὶ μεμονωμένου ἀρχαίου. Ἀνευρέθη πλῆθος ἀρχιτεκτονικῶν τεμαχίων, ἀνηκόντων μάλιστα εἰς τὰ ἐναετία καὶ ἐπαετία μέρη τοῦ ναοῦ τῆς Ἀ-

λέας Ἀθηνᾶς, τὰ ὅποια εἶχον χρησιμοποιηθῇ εἰς νεωτέρους χρόνους ὡς ἀνάχωμα, διὰ τοῦ ὁποῦ παρημποδίζετο ὁ παραρρέων χεῖμαρρος ἀπὸ τοῦ νὰ κατακλύζῃ μίαν ὠρισμένην περιοχὴν. Ὁ τοῖχος τοῦ ἀναχώματος αὐτοῦ εὐρίσκεται εἰς βάθος 1 μ. καὶ συνεχίζεται μέχρι τοῦ βάθους τῶν 3 μ. Ἐχει διάφορον πλάτος, εἶναι δὲ ἐκτισμένος ἀνευ συνδετικοῦ κονιάματος δι' ἀπλῆς συσσωρεύσεως τῶν ὕλικῶν, τὰ πλεῖστα ἐκ τῶν ὁποίων φαίνεται ὅτι ἔχουν ληφθῇ ἐκ τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ καὶ θὰ ἦσαν κυρίως τὰ ὁρατὰ καὶ μὴ κατεχωσμένα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀναχώματος. Μεταξὺ τῶν ἀνευρεθέντων τεμαχίων τῶν προερχομένων ἐκ τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς, τὸ σημαντικώτερον ἦτο μικρὸν τμήμα περὶ τὴν κοιλίαν, ὕψους 0,30 μ., γυμνοῦ ἀνδρικοῦ κορμοῦ, προερχόμενον ἀναμφιβόλως ἐκ τῶν γλυπτῶν τῶν ἀετωμάτων τοῦ ναοῦ (Πί ν. 152 α).

Ἡ ἔρευνα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συνεχισθῇ, λόγῳ ἐλλείψεως πιστώσεως, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ προκεχωρημένον τῆς ἐποχῆς καὶ τὰς συνεχεῖς βροχάς. Διὰ τοῦτο καὶ ἀφοῦ ἀπεδείχθη ὅτι εἰς τὸν χώρον ἀπαιτεῖται μία μᾶλλον ἐκτεταμένη ἔρευνα, ἥτις ὑπόσχεται πολλὰ καὶ πιθανώτατα ἀπρόβλεπτα ἀποτελέσματα, αἱ τομαὶ ἐκαλύφθησαν ἐκ νέου, ὥστε ἡ ἐργασία νὰ συνεχισθῇ εἰς ἐποχὴν καταληλότεραν κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος.

ΧΡΥΣ. ΧΡΗΣΤΟΥ - ΑΙΚ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

★

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΙΣ ΟΙΚΟΠΕΔΑ ΣΠΑΡΤΗΣ

Εἰς διάφορα ἰδιωτικά οἰκόπεδα τῆς πόλεως Σπάρτης, εὐρισκόμενα ἐντὸς τῆς ὑπὸ τὸν ἐλεγχον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας ζώνης, διεξήχθησαν κατὰ τὸ ἔτος 1964 δοκιμαστικαὶ ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι πρὸ τῆς ἐνάρξεως οἰκοδομήσεως διὰ τὴν ἀποδέσμευσιν ἢ μὴ τῶν οἰκοπέδων. Αἱ ἀνασκαφαὶ ἀπέδωσαν εἰς ἅπαντα σχεδὸν τὰ οἰκόπεδα σπουδαιότατα ἀποτελέσματα, σημαντικὰ ἰδίως ὡς πρὸς τὴν ἑκτασιν καὶ τοπογραφίαν τῆς πόλεως κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους.

Οἰκόπεδον Ὀλγας Παρασκευοπούλου

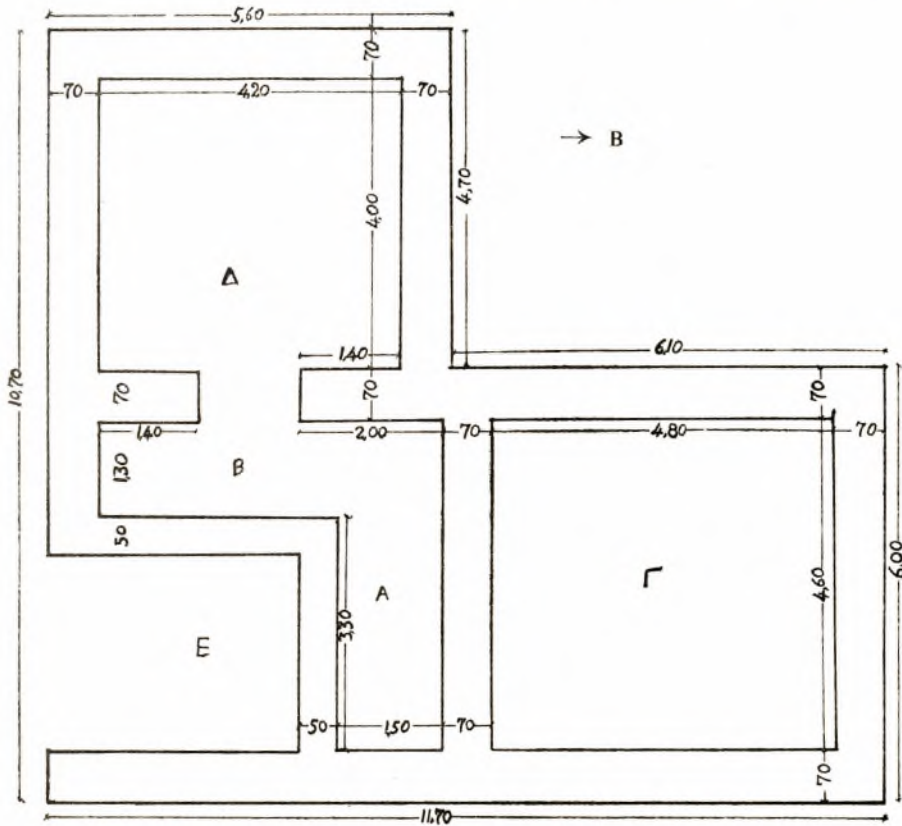
Τὸ ἐν λόγῳ οἰκόπεδον κεῖται 500 μ. περίπου νοτίως τοῦ ἀρχαίου θεάτρου καὶ δυτικῶς τοῦ συγχρόνου Σταδίου τῆς πόλεως. Κατόπιν τῶν θετικῶν ἀποτελεσμάτων τῆς πρώτης ἀνασκαφῆς τοῦ οἰκοπέδου τὸ φθινόπωρον τοῦ ἔτους 1963, ἡ ἔρευνα συνεχίσθη τὸν Ἰανουάριον τοῦ ἔτους 1964, περιορισθεῖσα εἰς τὸ νοτιοδυτικὸν τμήμα τοῦ οἰ-

1. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 144 - 145.

κοπέδου, τὸ ὁποῖον εἶχε μείνει ἀνεξερευνήτον. Διὰ τῶν γενομένων δοκιμαστικῶν τομῶν ἀπεκαλύφθησαν ψηφιδωτὰ δάπεδα, τὰ ὁποῖα ἤτο ἐμφανὲς ὅτι ἀνήκον εἰς τὰ δωμάτια ρωμαϊκῆς ἐπαύλεως. Πρὸς πλήρη ἀποκάλυψιν τοῦ οὕτως ἀπο-

τὴν κατεύθυνσιν ἣ οἱ τοῖχοι ἔχουν καταστραφῇ μέχρι τῶν θεμελίων.

Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα τῆς ἐπαύλεως ἀποτελεῖται ἐκ στενωμῶν χώρου (Α εἰς Σχ. 1), προθαλάμου πιθανώτατα, διήκοντος ἐξ Α. πρὸς

Σχ. 1. Κάτωις Ρωμαϊκῆς ἐπαύλεως, ἀποκαλυφθείσης εἰς οἰκόπεδον Παρασκευοπούλου εἰς Σπάρτην

καλυφθέντος κτίσματος ἢ ἀνασκαφῇ συνεχίσθη τὸν Αὐγούστου τοῦ 1964, ὅποτε καὶ ἀπεκαλύφθη τελείως ἡ ἔπαυλις.

Ὡς ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ παρατιθεμένου σχεδιογράφου τῆς κατόψεως (Σχ. 1), τὰ ἀποκαλυφθέντα διαμερίσματα τῆς ἐπαύλεως ἀποτελοῦν μέρος μόνον τοῦ συνόλου, ἐκτεινομένης ὅπωςδήποτε τῆς ἐπαύλεως πρὸς Ν. καὶ ἰσως καὶ πρὸς Δ. Τὰ πρὸς Ν. καὶ Δ. τμήματα τῆς ἐπαύλεως δὲν ἠρευνήθησαν εἰσέτι, διότι ὁ χώρος ἐνταῦθα ἀνήκει εἰς ἕτερα οἰκόπεδα. Αἱ μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους γενόμεναι τομαὶ πρὸς Β. καὶ Α. τοῦ ἀποκαλυφθέντος κτίσματος οὐδὲν ἀπέδωσαν, ὥστε ἡ ἔπαυλις δὲν θὰ ἐξετείνεται πρὸς αὐτὴν

Δ., δύο θαλάμων βορείως καὶ νοτίως τοῦ προθαλάμου κειμένων (Γ καὶ Ε εἰς Σχ. 1), ἐνὸς ἔτι στενωμῶν χώρου τοποθετημένου κατ' ὀρθὴν γωνίαν δυτικῶς τοῦ πρώτου (Β εἰς Σχ. 1) καὶ ἐνὸς τρίτου θαλάμου πρὸς Δ. αὐτοῦ (Δ εἰς Σχ. 1). Ἐκ τῶν τριῶν τοίχων τοῦ προθαλάμου, τῶν βορείου, νοτίου καὶ ἀνατολικοῦ, διατηροῦνται μόνον τὰ θεμέλια, ὥστε δὲν ἀνευρέθησαν τὰ ἀνοίγματα τῶν θυρῶν, δι' ὧν ἐπεκοινωνεῖ ὁ προθάλαμος μὲ τοὺς δύο ἐκατέρωθεν αὐτοῦ θαλάμους. Τοῦ δευτέρου προθαλάμου οἱ τοῖχοι σφύζονται καλύτερον εἰς ὕψος κυμαινόμενον ἀπὸ 0,40 μέχρι 0,80 μ. Εἰς τὸ μέσον τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ ἰδίου προθαλάμου ὑπάρχει ἀνοίγμα

θύρας, μήκ. 1.30 μ., δι' ἧς ὁ προθάλαμος ἐπεκινώνεται μετὰ τοῦ πρὸς Δ. αὐτοῦ θαλάμου. Οἱ τοῖχοι τῶν θαλάμων σφῶνται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον καλύτερον μὲ τὸ μέγιστον ὕψος των εἰς τὰ 0,80 μ. περίπου. Ἄπαντες οἱ τοῖχοι εἶναι ἐκτισμένοι διὰ λίθων καὶ πλίνθων συνδεομένων δι' ἀσβεστοκονιάματος καὶ ἔχουν πάχος 0,70 μ., ἐκτὸς τῶν τοίχων τοῦ θαλάμου Ε, οἱ ὅποιοι ἔχουν πάχος μόλις 0,50 μ. Ἐκκοσμοῦντο διὰ νωπογραφιῶν, διότι ἀμέσως ὑπὲρ τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον εὐρέθησαν μικρὰ τμήματα ἀμμοκονιάματος φέροντα χρώματα κίτρινον καὶ βαθὺ ἐρυθρόν. Οἱ τοῖχοι καὶ τῶν δύο προθαλάμων ἦσαν ἐπενδεδυμένοι δι' ὀρθομαρμαρώσεως, τμήματα τῆς ὁποίας διατηροῦνται ἔτι κατὰ χώραν.

Ὁ προθάλαμος Α φέρει ψηφιδωτὸν δάπεδον (Πί ν. 153 α) μετὰ τὴν ἐξῆς παράστασιν: Πρὸς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον ὑπάρχει τετράγωνος περίπου χώρος, ὅπου ἐπὶ λευκοῦ ἐδάφους ὑπάρχουν ζῶναι ἐρυθρῶν, κυανῶν καὶ πρασίνων ρομβοειδῶν μοτίβων ἐναλλάξ καὶ ἐντὸς τούτων παρενθετιμένοι λευκοὶ ἀστερίσκοι. Ὁ ἐναπομένον χώρος φέρει διάφορον καὶ πλουσιωτέραν διακόσμησιν: ὑπάρχει πρῶτον ἓν ἐξωτερικὸν πλαίσιον μέλαν φέρον σειρὰν λευκῶν γλωσσοειδῶν μοτίβων καὶ ἐρυθρὰ τρίγωνα ἐντὸς αὐτῶν. Ἀκολουθεῖ εὐρεῖα ταινία μετὰ πλοχμοειδὲς κόσμημα λευκοῦ, ἐρυθροῦ, μέλανος καὶ πρασίνου χρωματισμοῦ, περικλειομένη ἐντὸς δύο ἄλλων στενῶν λευκῶν ταινιῶν καὶ τέλος ὁ χώρος τῆς κυρίας παραστάσεως ἐκ τετραγώνων πλαισίων φερόντων ρόμβους καὶ πλοχμοειδὲς κόσμημα ἐναλλάξ, περικλειόμενος ἐντὸς στενοῦ πλαισίου μετὰ πλοχμόν. Ὁ προθάλαμος Β φέρει ἐπίσης ψηφιδωτὸν δάπεδον μετὰ ὡραίαν καὶ ἀπλὴν διακόσμησιν: ἐπὶ λευκοῦ ἐδάφους διδόνται συστήματα ἐκ τετραφύλλων ἐρυθροῦ χρώματος καὶ μετὰ τούτων παρεντίθενται μικροὶ ἀστερίσκοι (Πί ν. 153 α, εἰς τὸ βάθος).

Ὁ θάλαμος Γ, περίπου τετράγωνος, διαστ. 4.80 x 4.60 μ., φέρει ὁμοίως ψηφιδωτὸν δάπεδον ἄριστα διατηρούμενον (Πί ν. 153 β): καὶ τὰς τέσσαρας πλευράς τοῦ ψηφιδωτοῦ περιβάλλει εὐρὺ πλαίσιον. Εἰς τὰς δύο ἐκ τούτων φέρει ἐπὶ λευκοῦ ἐδάφους σειρὰν ροδάκων μετὰ φύλλα πράσινα καὶ ἐρυθρὰ ἐναλλάξ. Εἰς τὰς ἄλλας δύο φέρει εὐρεῖαν ζώνην μετὰ πλοχμόν περικλειομένην ἐντὸς στενοῦ πλαισίου μετὰ γλωσσοειδῆ κοσμήματα. Ἀκολουθεῖ ὁ κύριος τετράγωνος χώρος, τοῦ ὁποίου αἱ παραστάσεις, ἐκ διακοσμητικῶν μοτίβων μετὰ πλοχμοειδῆ στοιχεῖα κυρίως, εἶναι κατὰ κυκλικὰς ζώνας διατεταγμένοι περὶ κυκλικὸν κεντρικὸν χώρον, διαμ. 0,85 μ., ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἰκονίζεται κεφαλὴ Μεδούσης (Πί ν. 154 α). Τὸ πρόσωπον τῆς

Μεδούσης δὲν παρίσταται ἐντελῶς κατ' ἐνώπιον, ἀλλὰ στρέφεται ἐλαφρῶς πρὸς δεξιὰ. Εἶναι καλῆς ἐργασίας μετὰ πλουσίους καὶ θερμούς χρωματισμούς καὶ ἐπιτυχεῖς φωτοσκιάσεις, ἰδίως εἰς τὰς παρειάς. Ἰδιαίτερος ἐπιτυχὴς καὶ ζωντανὴ εἶναι ἡ ἀναδιπλώσις τοῦ ὄψεως κάτωθεν τοῦ πάγωνος τῆς Μεδούσης.

Ὁ θάλαμος Δ, περίπου τετράγωνος, διαστ. 4.20 x 4 μ., φέρει ὁμοίως, ἄριστα διατηρούμενον, ψηφιδωτὸν δάπεδον (Πί ν. 154 β): ὁ τετράγωνος χώρος περιβάλλεται καὶ ἐνταῦθα ὑπὸ ἐνὸς εὐρέος πλαισίου μετὰ ὀρθογώνια πλάισια πληρούμενα διὰ πλοχμῶν, ζατρικίου καὶ ροδάκων ἐναλλάξ. Ἀκολουθοῦν ἄλλεπάλληλοι ταινίαι μετὰ πλοχμοειδὲς κόσμημα, σχηματίζουσαι εὐρεῖαν ζώνην μαιάνδρου περὶ τετράγωνον κεντρικὴν εἰκόνα, διαστ. 0,80 x 0,80 μ. μετὰ τὴν ἐξῆς παράστασιν (Πί ν. 154 γ): εἰκονίζεται ὁ Διόνυσος καθήμενος ἐπὶ θρόνου² καὶ ἐστραμμένος πρὸς ἄριστερά, ἐστεφανωμένος διὰ κλάδων κισσοῦ καὶ ἐνδεδυμένος χιτῶνα, ἱμάτιον καὶ δέρμα πάνθηρος. Διὰ τῆς δεξιᾶς προσφέρει ἀσαφὲς ἀντικείμενον, πιθανότατα προσωπεῖον, εἰς ἄλλην ἀνδρικήν μορφήν, ἴσως ἡθοποιὸν ὡς ἐκ τούτου. Ἡ δευτέρα αὕτη μορφή παρίσταται ἐστραμμένη πρὸς τὸν θεὸν κύπτουσα καὶ θέτουσα τὸ προσωπεῖον εἰς τὸ πρόσωπον. Φορεῖ τὴν συνήθη πλουσίαν ἐνδυμασίαν τῶν ἡθοποιῶν καὶ τῶν Φλυάκων, τὴν γνωστὴν ἐκ τῆς ἀγχειογραφίας³, δηλ. ἀναξυρίδας, χειριδωτὸν χιτῶνα καὶ ἱμάτιον ἀναδιπλούμενον περὶ τὴν ὀσφύν, καὶ εἶναι ὁμοίως ἐστεφανωμένη διὰ κλάδων κισσοῦ. Ὅπως δὲ ποτε πρόκειται περὶ ὅλως ἐνδιαφερούσης παραστάσεως, ἡ ὁποία ἀντιγράφει προφανῶς παλαιότερα πρότυπα μετὰ σκηνὰς ἐκ τοῦ θεάτρου.

Ἄπαντα τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα, προθαλάμων καὶ θαλάμων, εἶναι καλῆς τεχνικῆς, προσεκτικῆς ἐργασίας, κατεσκευασμένα διὰ μικρῶν ψηφίδων πυκνῶς πρὸς ἀλλήλας τοποθετημένων, μετὰ πλουσίους καὶ θερμούς χρωματισμούς, λευκοῦ, μέλανος, ἐρυθροῦ, κυανοῦ, πρασίνου καὶ κίτρινου χρώματος.

Ὁ θάλαμος Ε δὲν φέρει ψηφιδωτὸν, ἀλλὰ τὸ

2. Ἡ παράστασις δὲν εἶναι σαφής. Ἡ πρόκειται περὶ θρόνου, ἐκ τοῦ ὁποίου, ἐν τῇ προσπάθειά τοῦ τεχνίτου νὰ τὸν ἀποδώσῃ προοπτικῶς, εἰκονίζεται μόνον ἓν τμήμα, ἢ περὶ σκίμματος, ὁπότε ἡ στάσις τοῦ θεοῦ δὲν εἶναι πολὺ ἐπιτυχής, ἢ, τὸ πιθανώτερον, πρόκειται περὶ τραπέζης, παρὰ τὴν ὁποίαν ὁ θεὸς κάθηται ἐπὶ βράχου ἢ ἐξάρματος τοῦ ἐδάφους ἴσως, καὶ στηρίζει τὴν χεῖρα ἐπ' αὐτῆς. Συναφεῖς παραστάσεις βλ. Μ. Bieber, *The History of the Greek and Roman Theatre*, εἰκ. 316, 317α, 321, 300, 347.

3. Πρβλ. Μ. Bieber, ἑ. ἀ., εἰκ. 532 β.

δάπεδον αὐτοῦ εἶναι κατεσκευασμένον ἐκ πεπατημένης στρώσεως ἀμμοκονιάματος.

Ἐκ τῶν ψηφιδωτῶν, τῆς δομῆς τῶν τοίχων καὶ τῶν ἀνευρεθέντων ὀστράκων ἐντὸς τῆς ἀμέσως ὑπεράνω τῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων ἐπιχώσεως, ἡ ἔπαυλις χρονολογεῖται εἰς τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος.

Ἡ στρωματογραφικὴ ἔρευνα τοῦ χώρου τῆς ἐπαύλεως πάντως ἔχει ὡς ἐξῆς: Τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα ἀνευρέθησαν εἰς βάθος 1.50 μ. Ἀμέσως ὑπὸ τὰ ἐπιφανειακά χώματα, πάχους 0,30 μ., καὶ εἰς βάθος μέχρι 0,80 μ. ἀνεσκάφη στρώμα με κεκαυμένα ξύλα καὶ τμήματα πηλίνων κεράμων. Ἐντὸς τοῦ στρώματος αὐτοῦ εὐρέθησαν ἐν ἀφθονίᾳ βυζαντινὰ ὄστρακα ἐκ πινακίων με λάμπουσιν ἀλοιφῇ καὶ γραπτὴν διακόσμησιν, καθὼς καὶ ἐξ ἄλλων οἰκιακῶν ἀγγείων. Εἰς τὸ στρώμα τοῦτο ἀνήκουν εὐρεθέντα τμήματα τοίχων ἀμελοῦς κατασκευῆς οἰκῶν, αἱ ὁποῖαι ἐκτίσθησαν ἐπὶ τοῦ χώρου κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν καὶ ἐπικάλυψιν δι' ἐπιχώσεως τῆς ρωμαϊκῆς ἐπαύλεως. Οἱ μεταγενέστεροι οὗτοι τοῖχοι εἶχον θεμελιωθῇ ἐπὶ τῶν τοίχων τῆς ἐπαύλεως, εἰς μάλιστα ἡδράζετο ἐπὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ δωματίου Δ, τὸ ὁποῖον διετηρεῖτο κάτωθεν αὐτοῦ ἄθικτον.

Ἀκολουθεῖ στρώμα πάχους 0,70 μ. μέχρι τοῦ ψηφιδωτοῦ, περιέχον ὄστρακα ρωμαϊκά καὶ ὑστερορωμαϊκά, καθὼς καὶ ἐλάχιστα μελαμβαφῇ κλασσικὰ καὶ ἑλληνιστικὰ, τὰ τελευταῖα προφανῶς ἄλλοθεν μεταφερθέντα.

Ἡ ἔρευνα ἐξωθῇ τῶν τοίχων τῆς ἐπαύλεως ἔδειξεν, ὅτι τὰ θεμέλια τῶν τοίχων ἡδράζοντο ἐπὶ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους, εὐρεθέντος εἰς βάθος 0,50 μ. ἀπὸ τῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων καὶ 2 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Ἐντὸς τοῦ τελευταίου στρώματος οὐδὲν εὐρέθη, ὥστε νὰ δικαιολογητῇ ὅτι ἡ ἔπαυλις ἐθεμελιώθη ἐπὶ προϋπαρχόντων κτισμάτων.

Οἰκόπεδον Ἑλένης Δίπλα

Τὸ ἐν λόγῳ οἰκόπεδον εὐρίσκεται περίπου 500 μ. νοτιοδυτικῶς τῆς ἀκροπόλεως τῆς ἀρχαίας Σπάρτης καὶ δυτικῶς τοῦ συγχρόνου Σταδίου, εἰς τὸ ὕψος τῆς ὁδοῦ Λυσάνδρου καὶ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Τριακοσίων. Διὰ τῆς γενομένης τὸν Αὐγουστον τοῦ 1964 δοκιμαστικῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης ἀπεκαλύφθησαν, εἰς βάθος μόλις 0,40 μ., τοῖχοι ρωμαϊκοῦ βαλανείου. Ἡ πλήρης ἀποκάλυψις τοῦ βαλανείου δὲν κατέστη δυνατὴ λόγῳ τῆς περιορισμένης πιστώσεως, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῆς εὐρείας ἐκτάσεως τοῦ κτηρίου, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖται ἐκ πολλῶν διαμερισμάτων, ἐπεκτείνεται δὲ καὶ

εἰς τὸ ἕτερον πρὸς Α. συνεχόμενον οἰκόπεδον, ὅπου ἡ ἔρευνα θὰ συνεχισθῇ τὸ θέρος τοῦ 1965. Εἰς ἐλάχιστα σημεία ἡ ἔρευνα ἔφθασε μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους. Οὕτω, λόγῳ τῆς μὴ περατώσεως τῆς ἀνασκαφῆς, τὰ ἀποτελέσματα ἐκτίθενται κατωτέρω λίαν συνοπτικῶς.

Ἐν κατόψει τὸ βαλανεῖον παρουσιάζει σχῆμα περίπλοκον, λόγῳ τῶν πολλῶν διαμερισμάτων αὐτοῦ καὶ διότι μεταγενέστερα κτίσματα, θεμελιωθέντα ἐπὶ τῶν τοίχων καὶ τῶν δαπέδων τῶν θαλάμων, κατέστρεψαν ἱκανὸν τμήμα τοῦ χώρου. Παρ' ὅλα ταῦτα, ἐκ τοῦ ἀνευρεθέντος μέχρι τοῦδε τμήματος, διακρίνονται εὐκόλως τὰ διαμερίσματα τοῦ λουτροῦ, καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ βοηθητικοὶ χώροι.

Ἡ εἰσοδος εἰς τὸ βαλανεῖον δὲν ἀνευρέθη εἰσέτι. Πρὸς Β. τοῦ ὅλου συγκροτήματος ἀνεσκάφη τμήμα ἐνός τετραγώνου θαλάμου. Τὸ ἐστρωμένον διὰ πηλίνων πλακῶν δάπεδον αὐτοῦ σφύζεται καλῶς καὶ παρὰ τὸν βόρειον τοῖχον ὑπάρχουν δύο βαθμίδες, ἴσως ἑδρανα (Πί ν. 155 α). Παραπλεύρως ἀνευρέθη ἕτερον μεγαλύτερον διαμέρισμα, τοῦ ὁποῖου ἡ βορεία καλύτερον σφύζεται πλευρὰ φέρει ἀνὰ μίαν κόγχην ὀρθογώνιον ἢ ἡμικυκλικὴν ἐναλλάξ, αἱ ὁποῖαι ἐχρησιμοποιοῦντο πιθανώτατα ὡς λουτήρες πληρούμενοι δι' ὕδατος. Τὸ διαμέρισμα τοῦτο ἴσως ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ Frigidarium τῶν ρωμαϊκῶν βαλανείων. Εἰς τὸ μέσον ἀκριβῶς τῆς δυτικῆς πλευρᾶς αὐτοῦ ὑπάρχει ἀνοιγμα θύρας, ἡ ὁποία ὡδῆγει εἰς ἕτερον διαμέρισμα, τοῦ ὁποῖου ἡ βορεία καὶ νοτία πλευρὰ καταλήγουν εἰς ἡμικυκλικὰς κόγχας (Πί ν. 155 β). Τὸ δάπεδον τούτου, κατὰ δύο βαθμίδας χαμηλότερον τοῦ προηγουμένου, ἦτο ἐστρωμένον διὰ μαρμαρίνων πλακῶν, τμήματα τῶν ὁποίων διατηροῦνται εἰσέτι κατὰ χώραν, ἀνευρέθη δὲ ἐπ' αὐτοῦ καὶ ἡ ὀπῇ ἀποχετεύσεως τῶν ὑδάτων. Πιθανώτατα ὁ χώρος αὐτὸς ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ Tepidarium ἢ Caldarium τῶν ρωμαϊκῶν βαλανείων. Ἀμέσως πρὸς Δ. ἀκολουθεῖ ἕτερος ὀρθογώνιος χώρος, τὸ δάπεδον τοῦ ὁποῖου, ὑπερυψωμένον τοῦ προηγουμένου κατὰ τρεῖς βαθμίδας, φέρει ψηφιδωτὸν (Πί ν. 155 γ) ἐν πολλοῖς κατεστραμμένον μετὰ ἐξῆς θέματα: ὑπάρχει πρῶτον εὐρὸ ἐξωτερικὸν πλαίσιον λευκὸν ἀνευ παραστάσεων. Ἀκολουθεῖ στενὴ μέλαινα ταινία καὶ ὁ δι' αὐτῆς περικλειόμενος τετράγωνος χώρος φέρει διακοσμητικὰ μοτίβα διατεταγμένα περὶ τετράγωνον κεντρικὴν εἰκόνα, διαστ. 0,40 x 0,40 μ., ὅπου εἰκονίζονται δύο δελφῖνες μέλανος χρώματος ἐπὶ λευκοῦ ἐδάφους. Τὸ ψηφιδωτὸν εἶναι σχετικῶς καλῆς ἐργασίας μετὰ μεγάλας ψηφίδας ἀραιῶς πρὸς ἀλλήλας τοποθετημένας. Ὁ θάλαμος μετὰ τὸ ψηφιδωτὸν τῶν δελφίνων ἐπικoi-

νωνεῖ πρὸς Β. μὲ ἕτερον θάλαμον φέροντα ἐπίσης ψηφιδωτὸν δάπεδον πολὺ κατεστραμμένον, ἀμελεστέρως κατασκευῆς μὲ διακόσμησιν ζωνῶν ἀντιμετώπων τριγώνων ἐρυθρῶν ἐπὶ λευκοῦ ἐδάφους. Νοτιοδυτικῶς τοῦ χώρου μὲ τὸ ψηφιδωτὸν τῶν δελφίνων ἀνευρέθη μικρὸν τετράγωνον δωμάτιον, τοῦ ὁποῦ τοῦ δάπεδον εἶναι κατεσκευασμένον ἐκ πεπατημένης στρώσεως ἀμμοκονιάματος. Παραπλεύρως τούτου ἀνεκαλύφθη τὸ ὑπόκαυστον τοῦ βαλανείου (Πί ν. 155 δ), ἐντὸς τοῦ ὁποῦ εὐρέθησαν κατὰ χώραν οἱ χαρακτηριστικοὶ ἐκ πηλίνων δίσκων στυλίσκοι.

Ἔτερα διαμερίσματα τοῦ βαλανείου ἀνεσκάφησαν ἐν μέρει ἀνατολικῶς καὶ δυτικῶς τοῦ Frigidarium, συγκείμενα ἐκ δύο μικρῶν τετραγώνων δωματίων, τὸ δάπεδον τῶν ὁποίων εἶναι κατεσκευασμένον ἐκ πηλίνων πλακῶν (Πί ν. 155 ε) καὶ δύο ἐτέρων μεγαλυτέρων θαλάμων, ἀποληγόντων ἀμφοτέρων κατὰ τὴν δυτικὴν στενὴν πλευρὰν τῶν εἰς ἡμικυκλικὰς κόγχας. Ἐντὸς τοῦ ἐνὸς ἐκ τούτων διατηροῦνται κατὰ χώραν δύο στυλίσκοι ἐκ πηλίνων δίσκων (Πί ν. 155 ζ').

Διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν τοίχων τοῦ βαλανείου, οἱ πλεῖστοι τῶν ὁποίων διατηροῦνται εἰς ὕψος 0,50 - 0,80 μ., ἐγένετο χρήσις πλίνθων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καί, σπανιότερον, λίθων, ὡς συνδετική δὲ ὅλη ἐχρησιμοποιήθη κονίαμα ἀσβέστου περιέχον μικρὰ ἐρυθρὰ σωματίδια (κουρασάνι). Τινὲς ἐκ τῶν τοίχων ἦσαν ἐπενδεδυμένοι διὰ μαρμαρίνων πλακῶν, ὡς βεβαιοῦται ἐκ τῶν σφζομένων τμημάτων εἰς ὁρισμένα σημεῖα τούτων. Γενικῶς, ἐκ τῶν σφζομένων τμημάτων τοῦ βαλανείου, διαπιστοῦται ἡ ἀρίστη κατασκευὴ καὶ ἡ πλουσία διακόσμησις τούτου.

Τὸ βαλανεῖον χρονολογεῖται πιθανώτατα εἰς τὸν 3ον μ.Χ. αἰῶνα καὶ φαίνεται ὅτι ἦτο ἐκτεταμένον κτήριο, ἀποτελούμενον ἐκ πολλῶν διαμερισμάτων. Ἦδὲ ἔχουν ἀνευρεθῇ περὶ τὰ δέκα διαμερίσματα σφζόμενα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον καλῶς. Μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν καὶ ἐπίχωσιν τοῦ βαλανείου ὁ χώρος ἐχρησιμοποιήθη, πιθανώτατα κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, διὰ τὴν ἀνέγερσιν οἰκῶν, οἱ τοῖχοι τῶν ὁποίων ἐθεμελιώθησαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ Frigidarium καὶ ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ ἐνὸς ἐκ τῶν δωματίων μὲ τὸ ψηφιδωτὸν καὶ τοῦ δωματίου μὲ τὰ ἐδράνα. Μέγα τμήμα τῶν πρὸς Α. τοῦ Frigidarium διαμερισμάτων τοῦ βαλανείου φαίνεται ὅτι κατέστρεψεν ὀλοσχερῶς θεμελιωθὲν ἐπ' αὐτοῦ κτήριο βυζαντινῶν χρόνων, ἀσαφοὺς προορισμοῦ, ἴσως λουτρῶν πάλιν. Τὰ διὰ τῆς μέχρι τοῦδε γενομένης ἐρεῦνης ἀποκαλυφθέντα διαμερίσματα αὐτοῦ σύγκεινται ἐξ ἐνὸς κυρίου ὀρθογωνίου θαλάμου καὶ δύο ἡμι-

κυκλικῶν χώρων ἐκατέρωθεν τούτου. Ἐντὸς τοῦ ἐνὸς ἐκ τῶν ἡμικυκλικῶν χώρων διατηροῦνται κατὰ χώραν πολλοὶ στυλίσκοι ὑποκαύστου ἐκ τετραγώνων ὀπτοπλίνθων.

Ἡ ἔρευνα πρὸς πλήρη ἀποκάλυψιν τοῦ βαλανείου θὰ συνεχισθῇ τὸ θέρος τοῦ 1965.

Συνέχισις ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Ν. Βαρβιτσιώτη

Εἰς τὸ ἐν λόγῳ οἰκόπεδον, κείμενον ἀνατολικῶς τῆς ἀκροπόλεως καὶ παρὰ τὴν Ἑθνικὴν ὁδὸν Σπάρτης - Τριπόλεως, μικρὰ δοκιμαστικὴ ἔρευνα, διεξαχθεῖσα τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1963⁴ εἶχεν ἀποκαλύψει εἰς τὸ βορειοδυτικὸν τμήμα τοῦ οἰκοπέδου τὸ μεγαλύτερον τμήμα ἐνὸς ὑστερορωμαϊκοῦ κτίσματος, ἀσαφοὺς προορισμοῦ, ἔχοντος τὸ σχῆμα κοσμητικῆς ρωμαϊκῆς βασιλικῆς (Σχ ε.δ. 2). Ἀποτελεῖται ἐξ ἐνὸς προθαλάμου καὶ μῆδης κυρίας αἰθούσης, ἥτις διαιρεῖται εἰς τρία κλίτη. Τὸ ἀριστερὸν κλίτος εἶχεν ὀλοσχερῶς καταστραφῇ κατὰ τὴν διάνοξιν τῆς παραπλεύρως εὑρισκομένης ἐθνικῆς ὁδοῦ. Τὸ κεντρικὸν κλίτος καταλήγει πρὸς Α. εἰς ἡμικυκλικὴν προβάλλουσαν κόγχην καὶ φέρει ψηφιδωτὸν δάπεδον μὲ παραστάσεις διαφόρων θεμάτων διακοσμητικοῦ χαρακτήρος⁵.

Διὰ τῆς νέας συμπληρωματικῆς ἐρεῦνης, διεξαχθείσης τὸν Ἰούλιον τοῦ 1964, ἡρευνήθη ὁ χώρος παραπλεύρως τοῦ νοτίου κλίτους καὶ ἀπεκαλύφθησαν ἔτερα προσκτίσματα τοῦ οἰκοδομήματος (Α Β Γ Δ εἰς Σχ ε.δ. 2). Πλησίον τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τούτου ὑπάρχει μικρὸν δωμάτιον (Β). Ἀνοίγμα θύρας εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον αὐτοῦ ὁδηγεῖ εἰς ἕτερον χώρον, ὀριζόμενον ἐξ ἐνὸς ἡμικυκλικοῦ τοίχου καὶ τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ δεξιῦ κλίτους τοῦ κυρίου κτηρίου (Α). Σχηματίζεται οὕτως εἰς ἡμικυκλικὸς χώρος (Πί ν. 156 α), ἀγνώστου προορισμοῦ. Ἐπὶ τοῦ τοίχου τῆς ἀψίδος ὑπάρχουν δύο μικραὶ ἡμικυκλικαὶ κόγχαι διὰ τὴν τοποθέτησιν πιθανώτατα ἀγαλματιδίων ἢ σκευῶν. Πρὸς Ν. τοῦ δωματίου Β ἀπεκαλύφθησαν δύο ἔτερα τετράγωνα περίπου δωμάτια (Γ καὶ Δ εἰς Σχ ε.δ. 2 Πί ν. 156 α), ἐκ τῶν ὁποίων τὸ βορειότερον, τοῦ ὁποῦ τοῦ διὰ πηλίνων πλακῶν ἐστρωμένον δάπεδον εὑρίσκεται περίπου 1 μ. ὑψηλότερον τοῦ δαπέδου τῶν ἄλλων χώρων τοῦ κτηρίου καὶ τὸ ὁποῖον ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸ πρὸ αὐτοῦ εὑρισκόμενον δωμάτιον Γ διὰ τριῶν ὀρθογωνίων ἀνοιγμάτων (Πί ν. 156 β),

4. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 142 κ.ε.

5. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, Πίν. 144 α - β.

φαίνεται ότι ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς κλίβανος. Ἐν-
τὸς αὐτοῦ εὐρέθησαν διεσκορπισμένοι καὶ τε-
θραυσμένοι εἰς τεμάχια πῆλιντοι τετράγωνοι καὶ
στρογγύλοι δίσκοι στυλίσκων ὑποκαύστου. Κατὰ
χώραν διατηρεῖται ἐδραζόμενος ἐπὶ τοῦ Β. τοί-
χου τοῦ δωματίου καὶ παρὰ τὸ ἀκραῖον πρὸς Α.
ὀρθογώνιον ἄνοιγμα στυλίσκος ἐκ τετραγώνων
πλίνθων πλακῶν (Πί ν. 156 γ).

Διὰ τῶν γενομένων δοκιμαστικῶν τομῶν εἰς τὸ
ὕπόλοιπον τμήμα τοῦ οἰκοπέδου ἡ ἔρευνα ἔφθα-
σε μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους. Στρωματογραφικῶς
ὁ χῶρος ἔχει ὡς ἑξῆς: Τὸ φυσικὸν ἔδαφος
εἰς βάθος 2 - 2.50 μ. παρουσιάζει σταθερὰν κλί-
σιν πρὸς Β. Ἀμέσως ὑπὸ τὰ ἐπιφανειακά χῶμα-
τα καὶ μέχρι βάθους 0,50 μ. ἐσημειώθη πτωχὸν
βυζαντινὸν στρώμα, ἐκ τοῦ ὁποῦ προέρχονται
ἀρκετὰ ὄστρακα ἐκ πινακίων μὲ λάμπουσιν ἀ-
λοιφὴν καὶ γραπτὴν διακόσμησιν. Κάτωθεν τού-
του καὶ μέχρι τοῦ στερεοῦ ἐδάφους τεταραγμένον
στρώμα καλύπτει περίοδον ἀπὸ τῶν ἀρχαϊκῶν
μέχρι καὶ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἡ διαταραχὴ
αὕτη τῶν στρωμάτων ὀφείλεται εἰς τὰς οἰκοδο-
μικὰς ἐργασίας τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ., ὅποτε ἐ-
κτίσθη τὸ ὡς ἄνω οἰκοδόμημα καὶ φαίνεται βέ-
βαιον τὸ γεγονὸς τῆς ὀλοσχεροῦς καταστροφῆς
πλαισιωτῶν κτισμάτων κατὰ τὴν ἀνέγερσιν τού-
του.

Τὸ κτήριο, τοῦ ὁποῦ ὁ προορισμὸς παραμέ-
νει εἰσέτι ἀσαφές, φαίνεται ὅτι κατεστράφη διὰ
πυρὸς ἢ σεισμοῦ, διότι εἰς πολλὰς σημεῖα τῶν
χώρων αὐτοῦ ὑπάρχουν ἐκτεταμένα ἱχνη πυρός,
ἡ δὲ ἐπιχώσις ἀμέσως ὑπεράνω τῶν δαπέδων πε-
ριεῖχε πλεῖστα τεμάχια κεκαυμένων ξύλων καὶ
κεράμων. Οἱ τοῖχοι ἐπίσης εἶναι πολὺ κατεστραμ-
μένοι, τινὲς μέχρι τῶν θεμελίων. Οἱ καλύτερον
σφζόμενοι τοῖχοι, διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν ὁποίων
ἐγένετο χρήσις πλίνθων καί, σπανιώτερον, λί-
θων, μὲ συνδετικὴν ὕλην κονίαμα ἀσβέστου, εἶ-
ναι ὁ νότιος τοῖχος τοῦ δεξιοῦ κλίτους (ὕψ. 0,50
μ. περίπου) καὶ οἱ τοῖχοι τῶν προσκτισμάτων,
ὕψ. 1 μ. περίπου. Ἡ καταστροφὴ τοῦ κτηρίου
ἴσως δύναται νὰ συσχετισθῇ μὲ τὴν λεηλασίαν
τοῦ Ἀλαρίχου (396 μ.Χ.).

Μετά τὴν καταστροφὴν τοῦ, τὸ κτήριο ἐγκα-
ταλείπεται καὶ εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν ὑπε-
ράνω τῶν δαπέδων καὶ διὰ μέσου τῶν τοίχων τῶν
προσκτισμάτων, τοποθετοῦνται σωλῆνες ἀγωγοῦ
κυκλικῆς διατομῆς (Πί ν. 156 α, γ), οἱ ὅποιοι
καταλήγουν εἰς φρέαρ ἐπισκέψεως, κείμενον περὶ
τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου, καὶ συνεχί-
ζονται καὶ πέραν τοῦ οἰκοπέδου, προφανῶς κα-
ταλήγοντες εἰς ὑδραγωγεῖον.

Διὰ τῶν γενομένων τομῶν βορείως τοῦ κτηρίου

ἀπεκαλύφθη συστάς τεσσάρων τάφων, ὑστερορρω-
μαϊκῶν πιθανώτατα χρόνων, προσανατολισμοῦ
ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Εἶναι ἐκτισμένοι διὰ πλίνθων καὶ
καλύπτονται διὰ μεγάλων λιθίνων πλακῶν. Ὁ
εἰς τούτων περιεῖχε τοὺς σκελετοὺς τριῶν νεκρῶν.
Ἄπαντες οἱ τάφοι ἦσαν ἀκτέριστοι. Ὅπωςδὴποτε
δὲν συνδέονται μὲ τὸ κτήριο, διότι εὐρέθησαν
εἰς ἐπίπεδον ὑψηλότερον αὐτοῦ καὶ φαίνεται ὅτι
αἱ ταφαὶ ἐγένοντο μετὰ τὴν κατερείπωσιν καὶ κα-
τάχωσιν τοῦ κτηρίου.

Οἰκοπέδον Δικαίου

Τὸ οἰκοπέδον κεῖται ἔξω τῆς πόλεως Σπάρτης
καὶ περὶ τὸ ἐν χιλιόμετρον ἀνατολικώτερον τοῦ
ναοῦ τῆς Ὁρθίας Ἀρτέμιδος, παρὰ τὴν Ἑθνικὴν
ὁδὸν Σπάρτης - Τριπόλεως.

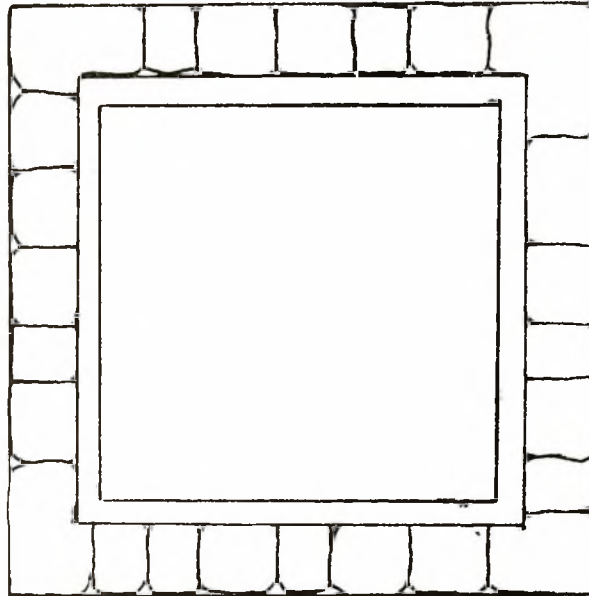
Διὰ τῶν γενομένων τομῶν εἰς τὸ βόρειον ἡμι-
σὺ τμήμα τοῦ οἰκοπέδου ἀπεδείχθη ὅτι ὁ χῶρος
ἦτο κατωκημένος συνεχῶς ἀπὸ τῶν ἀρχαϊκῶν
μέχρι καὶ τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων. Εὐρέ-
θησαν πράγματι ἐν ἀφθονίᾳ ἀρχαϊκά, κλασσικά,
ἐλληνιστικά καὶ ρωμαϊκά ὄστρακα εἰς τεταραγμέ-
νας ἐπιχώσεις καὶ φαίνεται βέβαιον τὸ γεγονὸς
τῆς καταστροφῆς τῶν παλαιότερων κτισμάτων
ὑπὸ τῶν νεωτέρων. Εἰς τὸ βορειοδυτικὸν ἄκρον
τοῦ οἰκοπέδου καὶ ἀκριβῶς εἰς τὸ σημεῖον ὅπου
τοῦτο συνορεύει μετὰ τοῦ γειτονικοῦ κτήματος ἰ-
διοκτησίας Μανουσάκη, ἀνευρέθη εἰς βάθος 1.20 μ.
καὶ εἰς σχετικῶς καλὴν κατάστασιν διατηρού-
μενον, οἰκοδόμημα τῶν ἀρχῶν τῆς ἐλληνιστικῆς
περιόδου ἐκτισμένον κατὰ τὸν ἰσοδομικὸν τρό-
πον διὰ μεγάλων καὶ καλῶς ἐργασμένων πωρο-
λίθων (Σχ ἔδ. 3). Ἀποτελεῖται ἐξ ἐνὸς μόνον
χώρου καὶ εἶναι τετράγωνον. Μῆκος πλευρᾶς
10.45 μ., πᾶχος τοίχου 0,65 μ. Διεπιστώθη ὅτι
ἐχρησιμοποιήθη καὶ κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρό-
νους. Πράγματι εἰς ὠρισμένα σημεῖα τῶν τοίχων
διακρίνεται ἐπισκευὴ ἐκ μικρῶν λίθων, πλίνθων
καὶ συνδετικῆς ὕλης κονιάματος ἀσβέστου. Τὸ
ἐκ πεπατημένου ἀσβεστοκονιάματος δάπεδον τοῦ
κτηρίου εἶναι ἐπίσης κατασκευὴ τῶν ρωμαϊκῶν
χρόνων.

Αἱ εἰς ἕτερον σημεῖον τοῦ οἰκοπέδου γενομέ-
ναι τομαὶ ἀπεκάλυψαν μικρὸν τμήμα ρωμαϊκοῦ
κτηρίου, τοῦ ὁποῦ τὸ ἐν ἐπίμηκες δωμάτιον,
διαστ. 2x5 μ., φέρει ψηφιδωτὸν δάπεδον: ἀλλεπάλ-
ληλα τετράγωνα μὲ ζῶνας ἐκ διακοσμητικῶν θε-
μάτων (τετραφύλλων καὶ πλοχμῶν), περικλεί-
οντα κεντρικὸν ὀρθογώνιον χῶρον, μὲ παράστα-
σιν θαλασσίαν ὀστρέων καὶ ἰχθύων. Τὸ ψηφιδω-
τὸν ἀνήκει πιθανώτατα εἰς τὸν 3ον αἰ. μ.Χ., εἶναι
κατεσκευασμένον ἐκ μικρῶν ψηφίδων καὶ παρου-
σιάζει σχετικῶς καλὴν ἐργασίαν μὲ πλουσίους

καὶ θερμούς χρωματισμούς (ἐρυθρόν, λευκόν, κίτρινον, κυανόν, πράσινον).

Αἱ ἄλλαι τομαὶ ἐφθασαν μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους καὶ ἀπεκάλυψαν τοίχους ἀμελοῦς καὶ προχείρου κατασκευῆς ὑστερορρωμαϊκῶν καὶ

gêres⁷, διατηροῦνται καλῶς. Ἀνευρέθη ἐπίσης ἡ ἀρχὴ καὶ τῶν ὀκτῶ κλιμάκων ἀνόδου, τῶν διαχωρίζουσιν τὸ κοῖλον εἰς ἐπτὰ κερκίδας. Ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν κλιμάκων τοῦ θεάτρου, τῶν ἀγουσῶν εἰς τὸ διάζωμα, ἡ καλύτερον διατηρουμένη καὶ

Σχέδ. 3. Κάτοψις ἑλληνιστικοῦ κτηρίου (ιερόν;) ἀποκαλυφθέντος εἰς οἰκόπεδον Δικαίου εἰς Σπάρτην

βυζαντινῶν χρόνων. Ἐνεκα ἀνεπαρκείας τῆς διατεθείσης πιστώσεως δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐρευνηθῇ τὸ βόρειον τμήμα τοῦ οἰκοπέδου καὶ ἡ ἐρευνα θὰ συνεχισθῇ τὸ θέρος τοῦ 1965.

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ ΧΩΡΟΥ
ΑΡΧΑΙΑΣ ΜΑΝΤΙΝΕΙΑΣ

Ἐντὸς τοῦ περιπεφραγμένου ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Μαντινείας συνεχίσθησαν, ἀπὸ 25ης Μαΐου μέχρι 10ης Ἰουνίου 1964, αἱ ἐργασίαι καθαρισμοῦ καὶ διαμορφώσεως τοῦ χώρου, αἱ διακοπεῖσαι τὸ θέρος τοῦ 1962⁶.

Μέγα μέρος τοῦ χρόνου τῶν ἐργασιῶν ἐδαπανήθη εἰς τὸν καθαρισμὸν τοῦ χώρου ἐκ τῆς παντὸς εἶδους πυκνῆς βλαστήσεως, ἣτις εἶχεν ἀποκρύψει σχεδὸν τὰ ἀρχαῖα. Παρὰ τὴν ἀρχαῖαν καθαρὸν ἤρχισε καὶ ἡ διαμόρφωσις τοῦ χώρου. Ἡ ἐργασία ἤρχισε πρῶτον ἐκ τοῦ θεάτρου. Διὰ τοῦ γενομένου καθαρισμοῦ καὶ ἀποχωματώσεως διεπιστώθη ὅτι σχεδὸν ἅπασαι αἱ σειραὶ τῶν ἐδωλίων, αἱ ἀναφερόμεναι ὑπὸ τοῦ Fou-

δρατὴ πρὸ τοῦ καθαρισμοῦ ἦτο ἡ δυτικὴ⁸, τῆς ὁποίας σφύζονται πέντε βαθμίδες ἀνόδου. Ἡ νοτιοδυτικὴ ἐξωτερικὴ κλίμαξ ἔχει καταπλακωθῇ ὑπὸ μεγάλων ὀγκολίθων. Διὰ τοῦ καθαρισμοῦ τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τοῦ θεάτρου διεπιστώθη ὅτι οὐδεμία βαθμὶς τῆς ὑπὸ τοῦ Fougères ἀναφερομένης ἐνταῦθα ἐξωτερικῆς κλίμακος διασφύζεται. Ἐκ τῆς ἀντιστοίχου βορειοανατολικῆς ἐξωτερικῆς κλίμακος ἀνευρέθησαν αἱ δύο μόνον βαθμίδες.

Ὁ καθαρισμὸς συνεχίσθη καὶ εἰς τὰ πρὸ τοῦ θεάτρου κτίσματα⁹. Τοὺς εἰς μικρὸν ὕψος ἀποκαλυφθέντας κατὰ τὰς ἐργασίας τοῦ ἔτους 1961 τοίχους τοῦ συγκροτήματος σκηνῆς - προσκηνίου εἶχε καλύψει ἐκ νέου ἐπίχωσις, ὥστε ἐλάχιστα διεκρίνοντο. Ἐκαθαρίσθησαν ὥς ἐκ τοῦτου ἐκ νέου εἰς μικρὸν ὕψος, περίπου 0,40 μ., διὰ τὸν φόβον καταστροφῆς τῶν, ἔνεκα τῆς εὐτε-

7. G. Fougères, Mantinée et l'Arcadie Orientale, σ. 167, εἰκ. 37.

8. Ἐ.ἀ., σ. 171, εἰκ. 41.

9. Ἐ.ἀ., εἰκ. 37.

6. ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά σ. 86 καὶ ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 90.

λοῦς κατασκευῆς των. Τὸ πρὸ τοῦ θεάτρου ἐκ πλακῶν θεμέλιον τοῦ στυλοβάτου τοῦ προσκηνίου σφίζεται εἰς μῆκος μόνον 4.70 μ., ἄνευ οὐδενὸς ἵχνους στερεώσεως κιόνων. Οἱ δύο ναῖσκοι ὀπισθεν τῆς σκηνῆς, οἱ ἀποκαλυφθέντες ἐπίσης κατὰ τὰς ἐργασίας τοῦ 1961, εἶχον καλυφθῆ πάλιν ὑπὸ ἐπιχώσεως, ὥστε ἐκαθαρίσθησαν ἐκ νέου, καὶ οἱ τοῖχοί των εἶναι ὁρατοὶ νῦν εἰς ὕψος 0,50 μ. περίπου.

Ἐκ τοῦ Ἡραίου εἶχεν ἀποκαλυφθῆ κατὰ τὰς ἐργασίας τοῦ 1961 μόνον ἡ βορειοδυτικὴ γωνία. Διὰ τοῦ γενομένου καθαρισμοῦ ἀπεκαλύφθη καὶ τὸ ὑπόλοιπον τμήμα, ὥστε εἶναι ὁρατὸς νῦν ὁλόκληρος ὁ ναὸς, ὅστις σύγκειται ἐκ προνάου καὶ σηκοῦ¹⁰. Διεπιστώθη ὅτι δὲν ἔχει ὑποστῆ σημαντικὴν καταστροφὴν ἀπὸ τῆς ἀποκαλύψεως του ὑπὸ τῶν Γάλλων. Ἀντιθέτως σημαντικὴν καταστροφὴν φαίνεται νὰ ἔχη ὑποστῇ ὁ παραπλεύρως καὶ πρὸς Ν. τοῦ Ἡραίου κείμενος ναῖσκος τοῦ Διὸς Σωτήρος. Τούτου ἀνευρέθη μόνον ὁ δυτικὸς μακρὸς τοῖχος.

Μεταξὺ τοῦ Ἡραίου καὶ τοῦ σκηνικοῦ καὶ τῶν ὀπισθεν αὐτοῦ ναῖσκων ἀνεσκάφη ἐπίχωσης πάχους σχεδὸν 1 μ. Ἀπεκαλύφθη οὕτως ἡ πλακόστρωτος ὁδὸς, ἡ ἀναφερομένη ὑπὸ τοῦ Fougères, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐκ τοῦ νοτιοανατολικοῦ τοίχου τοῦ θεάτρου καὶ μέχρι μήκους 40 μ. περίπου. Ἐπίσης ἀπεκαλύφθη ὁλόκληρος καὶ ἡ ἀπὸ Β. πρὸς Ν. δευτέρη μικρότερη πλακόστρωτος ὁδὸς, ἡ συναντῶσα τὴν πρώτην. Ἀμφότεραι σφίζονται ἀρκετὰ καλῶς, σχεδὸν ὡς σημειοῦνται εἰς τὸ σχέδιον τοῦ Fougères¹¹. Ἀπεκαλύφθη ἐπίσης καὶ ἡ ἐτέρα ἀνατολικὴ πλακόστρωτος ὁδὸς μεταξὺ τῶν δύο ναῖσκων καὶ τοῦ ἡρώου τοῦ Ποδάρου μέχρι μήκους 25 μ. περίπου. Τὸ ἡρῶν τοῦ Ποδάρου εἶχεν ἀποκαλυφθῆ κατὰ τὰς ἐργασίας τοῦ 1961 καὶ διετηρεῖτο καλῶς. Φαίνεται ὁμως, ὅτι ἔχει ὑποστῆ σημαντικὴν καταστροφὴν, ἀπὸ τῆς ἀποκαλύψεως του ὑπὸ τῶν Γάλλων. Ἡ νοτιὰ μακρὰ πλευρὰ εἶναι τελείως κατεστραμμένη, αἱ δὲ ἄλλαι διατηροῦν μόνον τὰ θεμέλια εἰς ἐλάχιστον ὕψος.

Τὸ τετράγωνον πρόπυλον, ἡ παλαιὰ εἰσοδος τῆς Ἀγορᾶς, κατὰ τὴν βορείαν γωνίαν τοῦ θεάτρου¹², οὐδόλως διεκρίνετο πρὸ τοῦ καθαρισμοῦ, καλυπτόμενον ὑπὸ ἐπιχώσεως πάχους 1 μ. Τούτου ἀπεκαλύφθησαν τὰ ἐκ πλακῶν θεμέλια καὶ τῶν τεσσάρων πλευρῶν, ἄνευ ὁμως ἵχνους στερεώσεως

κιόνων, ὡς ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Fougères¹³. Ἡ πρὸς Α. τοῦ προπύλου «ἀρχαία στοά»¹⁴ διατηρεῖται εἰς καλὴν κατάστασιν μὲ ὁρατὰς ἐννέα κοιλότητας πρὸς ὑποδοχὴν τῶν κιόνων, ἐκ τῶν ὁποίων μόνον τμήματα δύο εὐρίσκονται ἔτι κατὰ χώραν. Ἡ πρὸ τῆς «ἀρχαίας στοᾶς» εὕρισκομένη μικρὰ ἄψις εἶχε καλυφθῆ ὑπὸ ἐπιχώσεως, ὥστε οὐδόλως διεκρίνετο. Ὅταν ἐκαθαρίσθη, διεπιστώθη ὅτι ὁ πάχους 0,90 μ. ἡμικυκλικὸς τοῖχος αὐτῆς σφίζεται καλῶς εἰς ὕψος ὁμως μόλις 0,30 μ.

Ἐκ τοῦ συγκροτήματος τῆς ἐξέδρας τῆς Ἐπιγόνης¹⁵ καὶ τῆς πρὸς Α. αὐτῆς στοᾶς ἀπεκαλύφθη μόνον τὸ ἐκ πλακῶν θεμέλιον τῆς μικρᾶς στοᾶς ἔμπροσθεν τῆς ἐξέδρας. Ἡ ἐξέδρα τῆς Ἐπιγόνης εἶναι σχεδὸν τελείως κατεχωσμένη καὶ μόλις διακρίνεται, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ στοὰ τῆς Ἐπιγόνης πρὸς Α. τῆς ἐξέδρας. Ἀντιθέτως τὰ ἐργαστήρια καὶ ὁ «μάκελλος» τῆς Ἐπιγόνης, ὀπισθεν τῆς στοᾶς¹⁶, εἶχον καθαρισθῆ κατὰ τὰς ἐργασίας τοῦ 1961 καὶ διατηροῦνται εἰς καλὴν κατάστασιν. Οἱ τοῖχοι ὁμως τούτων εἶναι τόσον εὐτελεῖς, ὥστε ἄνευ στερεώσεως ὑπάρχει κίνδυνος καταστροφῆς των μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου. Τὸ Βουλευτήριον¹⁷, τοῦ ὁποίου ὁ καθαρισμὸς ἐγένετο ἐπίσης κατὰ τὰς ἐργασίας τοῦ 1961, διατηρεῖται εἰς καλὴν κατάστασιν, ἔνεκα τῆς στερεότητος καὶ τῆς ἐπιμελείας τῆς κατασκευῆς τῶν τοίχων.

Ἡ ἐργασία διεκόπη εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον λόγῳ ἐξαντλήσεως τῆς διατεθείσης πιστώσεως. Ἐπομένως κεχωσμένα καὶ μὴ ὁρατὰ εἰς τὴν Ἀγορὰν τῆς Μαντινείας εὐρίσκονται νῦν τὰ ἐξῆς μνημεῖα¹⁸: Ἡ ἐξέδρα τῆς Ἐπιγόνης καὶ ὁ ἐντὸς αὐτῆς τετράγωνος χώρος τῆς παλαιᾶς Ἀγορᾶς, ἡ πρὸς Α. τῆς ἐξέδρας στοὰ τῆς Ἐπιγόνης καὶ ἡ ἔμπροσθεν αὐτῆς «κοινὴ ἐστία» ἡ τύμβος τοῦ Ἀντινόου. Ὁ βωμὸς τοῦ Ἡλίου» ἔμπροσθεν τοῦ Βουλευτηρίου καὶ τὸ «Βῆμα τοῦ Εὐρυκλέους» πρὸς Α. τοῦ Βουλευτηρίου. Ἡ περιορίζουσα πρὸς Α. τὴν Ἀγορὰν στοὰ τῆς Ἐπιγόνης μὲ τὴν μονὴν κιονοστοιχίαν καθὼς καὶ τὰ ὀπισθεν αὐτῆς κτίσματα εἶναι ἐπίσης κεχωσμένα, ἀλλὰ εὐρίσκονται καὶ ἐκτὸς τῆς περιφράξεως.

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

13. G. Fougères, ἔ. ἀ., εἰκ. 37.

14. Ἐ. ἀ., σ. 179, εἰκ. 37.

15. Ἐ. ἀ., σ. 179.

16. Ἐ. ἀ., σ. 182.

17. Ἐ. ἀ., σ. 174, εἰκ. 42.

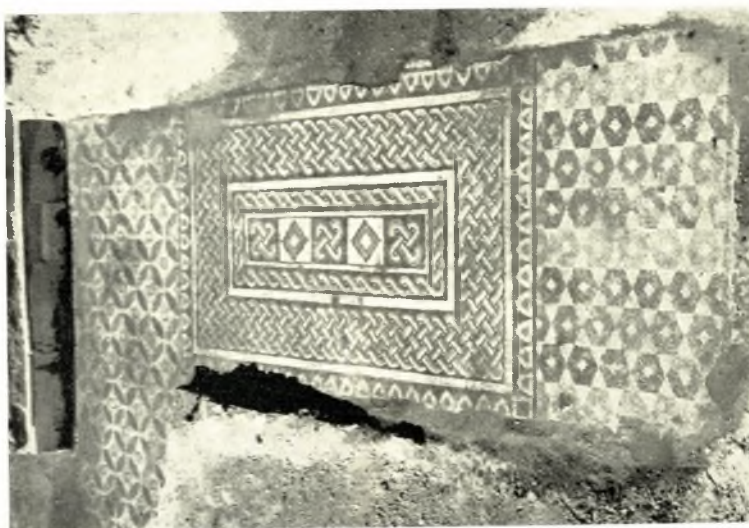
18. Ἐ. ἀ., εἰκ. 44.

10. G. Fougères, ἔ. ἀ., εἰκ. 37, 47.

11. Ἐ. ἀ., εἰκ. 37.

12. Ἐ. ἀ., σ. 179, εἰκ. 37.

Σπάρτη. Ρωμαϊκή έπαυλις εἰς οἰκόπεδον. Ὁ. Παρασκευοπούλου: α. Ψηφιδωτά δάπεδα τῶν προβαλόμενων Α καὶ Β, β. Ψηφιδωτὸν δάπεδον τοῦ δωματίου Γ

ΔΙΚ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Σπάρτη. Ρωμαϊκή έπαυλις εις οικόπεδον "Ο. Παρασκευοπούλου: α. 'Η κεφαλή της Μεδούσης εκ του δωματίου Γ, β. Ψηφιδωτόν δάπεδον του δωματίου Δ, γ. 'Η κεντρική παράσταση του ψηφιδωτού του δωματίου Δ

ΑΙΚ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Σπάρτη. Ρωμαϊκὸν βαλανεῖον εἰς οἰκόπεδον Ε. Δίπλα: α - β. Διαμερίσματα, γ. Τὸ δομάτιον μετὰ τὸ ψηφιδωτὸν τῶν δελφίνων, δ. Τὸ ὑπόκαυστον, ε - ζ'. Ἄλλα διαμερίσματα

ΑΙΚ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Σπάρτη. Ρωμαϊκὸν κτήριον εἰς οἰκόμενον Ν. Βαρβιτσιώτη: α - γ. Βοηθητικοὶ χώροι ἀγνώστου προορισμοῦ

ΑΙΚ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ